

УДК 361.330.19

О.М. Соломка, канд. екон. наук
O. Solomka

ДО ПИТАННЯ ПРО РОЛЬ ДЕРЖАВИ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОГО
ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ

TO THE QUESTION ABOUT THE ROLE OF THE STATE IN THE SYSTEM OF
SOCIAL PROTECTION OF THE POPULATION

Поглиблено зміст соціального захисту населення в сучасних умовах. Доведено, що в Україні держава залишається провідним інститутом системи соціального захисту. Запропоновано основні напрямки удосконалення соціальної політики держави щодо створення ефективної гнучкої системи соціального захисту населення у найближчій перспективі.

Ключові слова: соціальний захист, соціальне страхування, держава, інститут, соціальний контракт.

The contents of social protection of the population in modern conditions is deepened. It is proved, that the state remains the leading institute of the system of social protection in Ukraine. The basic directions of improvement of social policy of the state in creation of the effective flexible system of social protection of the population in the nearest prospect are offered.

Key words: social protection, social insurance, state, institute, social contract.

Вступ. Актуальність проблеми державного втручання в соціальну сферу пояснюється тим, що ринковий механізм в силу своєї економічної природи не спрацьовує. “Розширення функцій держави в цій сфері в останні десятиріччя обумовлено насамперед зростаючою складністю соціально-економічних процесів і пов’язаних з ними викликів матеріальної безпеки людини, з одного

боку, і нездатністю ринку вирішувати безліч виникаючих в суспільстві проблем - з іншого. Економічні, технологічні, демографічні фактори все сильніше впливають на хід розвитку суспільства, вимагають адекватної довгострокової стратегії й розробки обґрунтованих програм з метою забезпечення економічної та соціальної безпеки громадян” [1, с. 20].

До проблеми соціального захисту та соціальної справедливості зверталось багато дослідників-мислителів: Платон, Т. Мор, Т. Кампанелла, Д. Ванкувер, Т. Мальтус, А. Сміт, Д. Рікардо, Ж-Б. Сей, К. Маркс, О. Бісмарк та інші. Еволюцію сучасної економічної думки в галузі теоретичних основ взаємозв'язку розподілу та соціального забезпечення представлено науковою спадщиною С. Брю, М. Вебера, Т. Ганслі, Дж. Гелбрейта, Р. Даля, А. Маршалла, А. Пігу, М. Фрідмена, Ф. Хайєка, П. Хейне та ін. Різні аспекти економічних проблем соціального захисту, його державного регулювання вивчать вчені: О. Амоша, С. Архієреєв, О. Базилюк, Д. Богиня, Н. Борецька, В. Геєць, М. Кім, Т. Кир'ян, Е. Лібанова, В. Мандибура, Б. Надточій, О. Новикова, Л. Яковенко, О. Яременко та ін.

Теоретико-методологічні та прикладні питання створення ефективної національної системи соціального захисту і визначення ролі інституту держави в ній залишаються предметом наукових досліджень та дискусій.

Постановка завдання. Мета статті – з'ясувати сучасну роль, місце та функції держави в системі соціального захисту населення, зокрема вразливих його верств (пенсіонерів, інвалідів, тих, хто втратив годувальника тощо), теоретично обґрунтувати рекомендації щодо формування ефективної гнучкої системи соціального захисту населення, адекватної ринковому середовищу, у найближчій перспективі.

Результати. В наш час необхідність державного втручання в соціальну сферу вже не піддається сумніву. Реалізація програм соціального страхування й допомоги в розвинених країнах свідчить про те, що держава бере на себе відповідальність за допомогу громадянам у подоланні труднощів, пов'язаних з

об'єктивно існуючими ризиками хвороб, втрати працездатності, зниження конкурентних позицій на ринку праці тощо.

На нашу думку, соціальний захист - комплекс правових, економічних, організаційних, політичних та культурних заходів, що направлені на забезпечення повноцінного людського розвитку та добробуту кожного члена суспільства зокрема.

В його основу повинно закладатися початкове існування людини, тобто материнство, дитинство і підростаюче покоління. Мова йде перш за все про допомоги сім'ям з дітьми і створення належних умов для дітонародження, забезпечення виживання, здоров'я і виховання дітей. Такий підхід має принципове значення хоча б тому, що служить випереджувальним заходом щодо формування якісного людського потенціалу нації. Особливо потрібно наголосити на духовній складовій розвитку людини.

Важливим об'єктом соціального захисту виступає здоров'я людини. Воно є важливою цінністю нації і охоплює широкий спектр біосоціального і духовного стану людини. Нині здоров'я людини трактують розширено, маючи на увазі й психічний стан, загальнодушеву комфортність.

Одним із найважливіших факторів, під дією яких значною мірою зростає необхідність соціального захисту, його роль у житті людей, є різке зниження рівня забезпеченості економічно вразливих верств населення (пристарілих, непрацездатних та безробітних). Втрата основного та єдиного джерела засобів існування, яким є заробіток, ставить працівника та його сім'ю у тяжке матеріальне положення, несе з собою бідність.

В умовах ринкової економіки характерним явищем є безробіття. За даними Держкомстату України рівень зареєстрованого безробіття в цілому по країні станом на 1 лютого 2009 р. становив 3,2 % населення працездатного віку, її послугами скористалися 1033,8 тис. не зайнятих трудовою діяльністю громадян [3]. "Прогнозується, що рівень безробіття, що визначається за методологією Міжнародної організації праці, в 2009 році складе в районі 9 % і послугами служби зайнятості в 2009 році скористаються близько 3 млн.

людей", – повідомив на прес-конференції в УНІАН директор Державного центру зайнятості Володимир Галицький [4].

Які б не були досконалі механізми регулювання та система соціального захисту, без самореалізації характерною ознакою суспільства стає інертність. Це підтверджує досвід багатьох країн, у тому числі й України. За відсутності можливостей для реалізації своєї господарської ініціативи характерним серед українського населення стало явище міграції за межі держави у пошуках “заробітків”. Крім цього, міграційне населення здебільшого позбавлене належного соціального захисту.

У системі соціального захисту актуальним є освітній компонент. Він супроводжує людину від дошкільної освіти до її найвищих рівнів. Саме освіта робить людину вільною у виборі способу існування, вона є найефективнішою сферою капіталовкладень. Це основа підвищення рівня людського капіталу, у тому числі й в галузі збереження здоров'я і продовження життя людини. Звичайно, що не весь соціальний тягар освіти держава повинна брати на себе. В першу чергу вона повинна створити належні умови для підвищення освітнього рівня суспільства, зокрема молоді.

Система соціального захисту також пов'язана з функціонуванням людини, її виробничою, невиробничою та іншою діяльністю. Вона повинна охоплювати різні соціальні витрати на населення, яке опинилося в зоні екологічного лиха, надзвичайних ситуацій і природних катастроф.

Серед інститутів соціального захисту базовим є обов'язкове соціальне страхування (пенсійне і медичне, від нещасних випадків на виробництві й у зв'язку з безробіттям). В організації системи соціального страхування державі належить особлива роль. З одного боку, це посередник у трудових відносинах працівників і підприємців, з іншого — третя рівноправна сторона.

Якщо раніше в Україні держава була власником засобів виробництва і одночасно була покликана забезпечити інтереси працівників, то зараз її роль стає принципово іншою: бути посередником у трудових відносинах за допомогою встановлення законів, в яких враховуються інтереси як працівників,

так і роботодавців, формувати механізми і системи соціального страхування і забезпечення; бути гарантом соціального захисту працівників за допомогою виконавчої влади, яка покликана контролювати реалізацію законів і рівень соціального захисту працівників, надавати цільову допомогу найбільш соціально вразливим групам населення; створити економіко-правові передумови для розвитку соціальної сфери і інфраструктури в галузі охорони праці, охорони здоров'я, систем медичної, професійної і соціальної реабілітації, підготовки і перепідготовки кадрів.

Підприємства (роботодавці) мають стати справжніми суб'єктами соціального страхування, повною мірою забезпечуючи:

- соціальний захист найманих працівників на всіх етапах відтворювального циклу - при прийнятті на роботу, в процесі роботи, а також у випадку втрати працездатності чи скорочення робочих місць;

- покриття основної частки фінансових витрат на страховий захист, який повинен охоплювати весь трудовий і післятрудоий період життєдіяльності людини.

Роль працівників радикально змінюється. Вони вимушені розраховувати, перш за все, на свій заробіток (дохід), все більше спираючись на власні можливості. Їх роль має піднятися до рівня участі в управлінні в керівних органах страхових організацій.

При цьому в Україні жоден із суб'єктів трудових відносин не грає адекватної його природі ролі в сфері соціального страхування. Так, роботодавці та працівники дотепер не допускаються до управління фондами (фінансованими ними ж); трудящі не одержують належного соціального захисту, а роботодавці несуть непомірний тягар сукупних платежів по страхуванню. У підсумку потік скарг і масових претензій працівників і роботодавців адресується державі, що виступає єдиним відповідачем за низький рівень соціального захисту населення.

У цивілізованому суспільстві держава є центральним, але не єдиним суб'єктом соціальної політики. Її роль значною мірою підкріплюється роллю

безлічі суб'єктів суспільства, яким держава делегує широкий спектр функцій і повноважень. Однак особливість, унікальність її ролі полягає в тому, що держава - єдиний політичний і правовий суб'єкт, що володіє всім спектром владних повноважень.

Визнання й врахування того, що формування нової парадигми відносин особистості, суспільства і держави визначається підвищенням ролі кожного із суб'єктів і всієї тріади в сукупності, дозволить належним чином відповісти на виклики ХХІ ст., пов'язані із глобалізацією, яка супроводжується міжнародною конкуренцією не тільки товарів, але й ринків праці, а також національних систем соціального захисту населення [2, с. 26].

Зростання потреби в соціальному захисті відбувається в періоди загострення економічних проблем і соціальної напруженості в суспільстві. Діапазон розходження по країнах у масштабах соціальних програм, формах їхньої реалізації й принципах управління, а також у ступені участі недержавних структур широкий. Шведську модель, засновану на принципі надання соціальних допомог і високоякісних послуг, побудовану на принципі громадянства, у сьгоднішній Україні можна сприймати лише як ідеал віддаленого майбутнього. У багатьох відносинах нам ближче американський досвід соціальних програм, заснований на принципі взаємодії та поділу функцій всіх рівнів державної влади, а також залученні приватного сектора до вирішення ряду соціальних проблем, включаючи пенсійне забезпечення.

У цілому сьогодні соціальну державну політику відносно літніх людей визначають наступні документи:

- Загальна декларація прав людини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р.;
- Європейська соціальна хартія, підписана державами-членами Ради Європи в 1961 р., і переглянута Європейська соціальна хартія, відкрита до підписання в 1996 р.;

– Принципи ООН відносно літніх людей “Зробити повнокровним життя осіб похилого віку”, прийняті Генеральною Асамблеєю ООН в 1991 р.;

– Декларація із проблем старіння, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН в 1992 р.

Основні принципи, що проголошують ці документи, укладаються в п’ятьох постулатах.

1. Незалежність у всіх проявах. Люди похилого віку повинні мати доступ до всіх благ, право самостійно вирішувати, коли і де їм працювати, учитися та жити. Їм повинна бути надана можливість жити вдома так довго, наскільки це можливо.

2. Участь. Цей принцип припускає право людей похилого віку на участь у суспільному житті й політиці, особливо дотримання їхніх інтересів, і право на діяльність в інтересах громади.

3. Догляд. Цей принцип передбачає право людей похилого віку на медичне, соціальне, правове й інші види обслуговування.

4. Реалізація внутрішнього потенціалу. Люди похилого віку мають право на реалізацію свого внутрішнього потенціалу, доступ до культурних і суспільних цінностей.

5. Достоїнство. Люди похилого віку мають право на гідне життя й справедливість поза залежністю від статі, віку, раси тощо.

Усі програми соціального страхування, у тому числі й надання пенсій по старості, передбачають відшкодування балансу між соціальним захистом і впливом на стимули. Загальновідомо, що існуюча в розвинених країнах система соціального забезпечення взагалі та пенсійного зокрема, значним чином змінила стимули до праці, трудову поведінку та етику. Довготривалі і високі виплати допомоги по безробіттю зробили привабливим життя за рахунок допомоги держави, а не за рахунок заробітної плати. У багатьох країнах сформувалася специфічна культура масового, довготривалого, добровільного безробіття, фінансування якого державою збільшує

навантаження на економіку й гальмує економічне зростання. Безробітні, на відміну від працюючих, не платять високих податків і не беруть участі у формуванні пенсійного капіталу, збільшуючи тим самим навантаження на працюючих і підриваючи їхнє бажання забезпечувати формування пенсійних програм. Гарантовані пенсії по старості сформували тенденцію до скорочення заощаджень на старість, а як наслідок – і частки приватних заощаджень у ВВП, що впливає на національні норми інвестицій, і отже – на економічне зростання. Це лише один, суто економічний бік проблеми. Насправді проблема є значно складнішою. Сучасний підхід до аналізу розвитку суспільства безумовно має базуватися на гуманістичних ідеях та цінностях. Із цієї точки зору економіка має функціонувати для людини, а не з метою досягнення тих чи інших високих показників розвитку і тому має враховуватися інтерес кожної людини, її право на гідне життя. Очевидно, що ця сторона проблеми, хоч держава регулярно декларує спрямованість політики на зростання рівня та якості життя населення, ще далека від розв'язання.

Не дивлячись на те, що реформування системи на ринкових засадах означає відхід від тотальної ролі держави в цій системі, як не парадоксально це звучить, але роль і функції держави в ній не зменшуються. Хоча їх зміст суттєво змінюється. До таких функцій перш за все відносяться нормативне регулювання. Це стосується визначення статусу суб'єктів загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, порядку їх участі у системі розгляду спорів, механізму захисту прав і законних інтересів. Другою, не менш важливою функцією держави у пенсійній сфері є становлення та координація єдиної державної політики щодо функціонування накопичувальної системи пенсійного страхування. Органами, уповноваженими здійснювати нагляд за діяльністю суб'єктів системи накопичувального пенсійного забезпечення, є Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України, Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Національний банк України. Суттєвою функцією держави є також функція по створенню умов, норм та правил поведінки суб'єктів пенсійної системи у створенні

добровільного рівня накопичувальної системи. Основний зміст цієї функції зводиться, на нашу думку, до збереження, а ще краще, до збільшення накопичених коштів. Найважливішим завданням держави є створення макроекономічних умов для успішного проведення реформування.

На нашу думку, слід виділити ще одну функцію держави в соціальній сфері - створення умов для реального здійснення соціального контракту у суспільстві.

Соціальний контракт - це такий набір соціальних технологій, що забезпечують взаємодію членів суспільства і їхніх організованих груп між собою та із владою, застосування якого дозволяє добиватися встановлення стабільних і справедливих правил гри в політиці і економіці.

Висновки. Дістали подальшого розвитку теоретичні докази, що держава у найближчий час, а також на період, як мінімум середньострокового періоду, залишається провідним інститутом в становленні і функціонуванні системи соціального захисту населення, зокрема пенсійного забезпечення, що модернізується. До найважливіших характеристик державної політики України у сфері соціального захисту населення у найближчій і більш віддаленій перспективі слід віднести:

- зміцнення державних функцій у галузі соціального страхування (законотворчість, контроль, організаційна робота з розвитку соціальної інфраструктури, наукове і інформаційне забезпечення, підготовка кадрів, розробка і здійснення державних програм у даній сфері);

- розробка нових методів і механізмів управління соціальним страхуванням;

- створення умов для розвитку недержавних форм і структур у сфері добровільного соціального страхування;

- розширення відтворювальних функцій підприємств і регіональних структур, які мають забезпечити необхідний рівень соціального захисту працівників у зв'язку зі зміцненням їх економічної самостійності;

- удосконалення практики укладення й виконання генеральних тарифних угод і колективних трудових договорів як найважливіших елементів системи соціального страхування.

З іншого боку, загальносвітові тенденції ускладнення громадського життя, якісної зміни економічних і соціальних факторів відтворювальних процесів, екологічні й демографічні зрушення визначають **необхідність значного підвищення рівня соціальної самоорганізації національних співтовариств**. Представляється, що це можливо за умови здійснення взаємозалежних масштабних (на рівні конституційного права) заходів:

- розподілу функцій держави з урахуванням зростаючої диференціації інтересів різних верств суспільства;
- передачі більшої частини соціальних функцій, виконуваних державою, структурам цивільного суспільства;
- підвищення самовідповідальності громадян шляхом розвитку обов'язкового й добровільного соціального й особистого страхування.

Додаткових досліджень потребує ідея про формування національної моделі соціального забезпечення на основі укладання соціальних контрактів, які забезпечують ефективну взаємодію членів суспільства і влади.

Література

1. Лебедева Л.Ф. Государственная политика социальной защиты населения в США // США-Канада: экономика, политика, культура. - 2005. - № 2. - С. 17-32.
2. Роик В. Институт социального страхования: доктрины и концепции // Человек и труд. - 2005. - №5. - С. 22-26.
3. Офіційний сайт Держкомстату України www.ukrstat.gov.ua.
4. Сайт інформаційного агентства УНІАН www.unian.net.